

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

УДК 248.14

Малахов В.А.

ЗДОБУТТЯ МОВЧАННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА)

Мовчання - один з найглибших символів християнства і водночас одна з принципових добродетелей християнської душі. В статті простежується втілення теми мовчання у Києво-Печерському патерику. Обґрунтовується висновок про те, що мовчання у сприйнятті авторів і героїв Патерика - не самодостатня справа, а суттєва риса цілісної духовної атмосфери давньокіївського християнства.

Для вітчизняної культури Києво-Печерський патерик завжди поставав джерелом тієї первинної християнської простоти, що її, на щастя для себе, ми бачимо у витоках нашої духовної традиції, - простоти, котра своєю довершеною виразністю спонукає згадувати оповідь і повчання Євангелії.

Цю позбавлену зайвих хитрувань, переконливу в своїй позірній наївності першопобудову духовного смислу віднаходимо в Патерику й тоді, коли приступаємо до нього, маючи на думці тему мовчання - тему, залучення до якої в наш приголомшливий час приносить особливу душевну відраду.

Мовчання - один з найглибших символів християнства. Ось як про нього мовить преп. Іоан Лівствичник - автор, добре знаний на Русі й цитований одним з укладачів Патерика, єпископом Симоном [1]: "Сповнене благого розуміння мовчання є матір молитви... Люблячий мовчання наближається до Бога й, таємно з Ним розмовляючи, освічується від Нього" [2]. Невдовзі ми повернемося до цього вислову в його знаменному співзвуччі з тлумаченням мовчання авторами й героями Патерика, - але перед цим кілька пояснювальних слів про мовчання як таке.

Вище мовчання було назване символом. Справді, його можна осягнути як всеохоплюючий символ людського буття. Буття - тому що мовчання в повноті його духовного значення не є суто мовним явищем: можна жити, любити, віри-

ти мовчки, и ця людська якість зовсім не залежить від кількості вимовлених слів; так багатослівне "плетення слів" у деяких агіографічних творах XIV - XV ст. зовсім не порушує атмосферу зосередженого мовчання, що їх оповиває. Символ - саме в тому первинному значенні грецького "симболон", що вказує на спільну покладеність різного; так мовчання, мов невідступна тінь, супроводжує людський спокій, людську волю, простір існування людини. Якщо в природі, в бутті передусім стрічаємо тишу, то мовчання утверджує свою присутність у світі людському й духовному: воно невіддільне від розуміння й уваги, дає нам розраду, стереже й оберігає нас на заплутаних стежинах нашого земного буття.

Нарешті, мовчання є символом всеохоплюючим, що огортає кожен наш вислів і вчинок, усе наше життя, увесь наш світ. Бог-Слово народжується в Божественній Тиші й повертає нас до Неї.

А тепер нагадаймо собі вислів св. Іоана Лівствичника - й звернімося до тексту Києво-Печерського патерика.

Легко переконатися, що тема мовчання в Патерику постає в найбільш принципові моменти, пов'язані або з покладанням певних духовних засад буття, наверненням чи поверненням до них, або ж у підсумковій характеристиці образу святого, що відійшов. Так, про засновника Печерського монастиря преп. Антонія спершу чи-

таємо, що жив він, прийшовши до Берестова, один у печері “въ велицѣмъ въздрѣжаніи”; в жодному ж з існуючих монастирів оселитися не хотів – “Богу не волящу” [3]. Згодом, після якогось періоду, проведеного на Святій Горі, повернувшись до Києва, Антоній знову знаходить притулок у віддаленій печерці, цього разу викопаний Іларіоном, майбутнім митрополитом Київським, де той молився Богу “въ тайнѣ” [4]. Коли ж навколо Антонія, що поступово зажив слави, збирається братія, числом 12 (давній символ повноти), коли відкопується велика печера, влаштовується церква, започатковується справжнє монастирське життя, – Антоній, благословивши насельників, залишає їх заради нового усамітнення: “Живите себѣ, и азъ поставлю вам игумена, а самъ хощу въ ону гору ити и тамо стѣсти един. Яко же и прежде рѣх, обыкль уединився” [5]. Втім, вже не кажучи про самого Антонія, тема мовчання знаменним чином присутня в акафісті його наступникові преп. Феодосію, активному облаштувачеві Печерської кенові: “Радуйся, отче нашъ и наставниче, иже мирьскыя плища отринувъ и молчаніе възлюбил! Радуйся, Богу послуживый в тишинѣ и въ мнишеском житии...” [6].

Значення мовчання підкреслюється й в інших місцях Патерика. Перше напучення, що його єпископ Симон дає чорноризцеві Полікарпу, таке: “Брате! Стѣд в безмолвии, събери си ум свой” [7]. Брат Іоан, спокушуваний плотськими помислами, при гробі св. Антонія чує: “Иоанне, Иоанне! подобаетъ ти здѣ затворитися, и невидѣнием и молчаніем брань упраздниться” [8].

Під кутом зору питання, що розглядається, становить інтерес і постать іншого печерського самітника – Микити. Цього чорноризця диявол спокушав безблагодатним читанням і премудрістю книжною, тож “не можаше же никто же истязатися с ним (Микитою. – В.М.) книгами Ветѣхаго закона, весь бо изоусть умѣаше” [9]. Духовне очищення під впливом сукупної молитви братії розпочалося для Микити з того, що він забув усе, знане ним у стані зваби – “сий же кленяшеса, яко николи же читавъ книгъ ... спро-

ста рещи, ни единого слова знаяше” [10], – що теж маємо розуміти як своєрідне здобуття мовчання, в сенсі відторгнення від писаного (у даному разі) слова.

Наведені матеріали, гадаємо, вже дають змогу судити про важливість теми мовчання для Києво-Печерського патерика. Істотно й те, що в жодному з цих епізодів мовчання не залишається самодостатньою вправою, відірваною від духовного й життєвого спілкування святої братії.

Ось Симон закликає неспокійного Полікарпа до мовчання й духовної зосередженості – а слідом за тим одразу й попереджає: “Събора церковнаго не отлучайся” [11]. Ось братія допомагає Микиті-самітнику розірвати магічний зв’язок з книжною мудрістю – але чи не є це лише підготовкою до справжнього сприйняття Божественного слова, зокрема й писаного? Адже Патерик сповнений вказівками на “книги животныхъ”, в котрі вписані імена святих чорноризців [12], на “вписування” добрих вчинків людини їй на милостиню [13], на життя як наслідування давнім писанням [14]. Саме традиційне розуміння віруючого люду як “словесныхъ овецъ”, що їх святі мають боронити “от волка разумнаго” [15], передбачає роль “словесності”; принагідно згадаємо тут пізнішу настанову преп. Ніла Сорського про те, що належить “повинутися Богу по божественныхъ писаниих, а не так безсловесно, яко же неции” [16].

Так само й мовчазна усамітненість преп. Антонія, і Феодосієва прихильність до мовчання – по суті, ніщо інше як креативне тло, всеохоплюючий символ того спільного, сповненого духовного сенсу й любові буття, що наново – для новонаверненої Русі – через них постає. Справді, люблячий мовчання освічується в таємній бесіді з Богом – і стає до своєї справи. Автори й герої давнього київського Патерика вчать цінувати позитивність сповненого благого розуміння людського роблення, так само як і відчувати понад ним прихильне мовчання надсловесної і надбуттєвої Першоприсутності – те саме, що на іншому перехресті Європи Мейстером Екхартом було назване “ширяючою тишею” [17].

1. Див.: Киево-Печерский патерик. Слово 20 // Памятники литературы Древней Руси. XII век. – М.: Худ. лит., 1980. – С. 506.

2. Преп. Иоанн Лествичник. Лествица. Слово 11. – СПб.: АО “Санкт-Петербургская типография № 6”, 1996. – С. 109. Пор. про священну безмовність і її духовний устрій: Там само. – Слово 27. – С. 219-234.

3. Киево-Печерский патерик. Слово 7 // ПЛДР. XII век. – С. 434.

4. Там само.

5. Там само. – С. 436.

6. Там само. – Слово 9. – С. 448.

7. Там само. – Слово 14. – С. 476.

8. Там само. – Слово 29. – С. 540.

9. Там само. - Слово 25. - С 518.

10. Там само. - С 520.

11. Там само. - Слово 14. - С 476.

12. Там само. - Слово 26. - С 522.

13. Див.: там само. - Слово 22. - С 512.

14. Див.: там само. - Слово 32. - С. 562.

15. Там само. - Слово 11. - С 462.

16. Цит. за: *Прохоров Г.М.* Послания Нила Сорского // Труды отдела древнерусской литературы. - Т. 29. - Л.: Наука, ЛО, 1974. - С. 142.

17. *Экхарт М.* Духовные проповеди и рассуждения. - М.: Политиздат, 1991. - С. 156.

Victor Malakhov

ATTAINMENT OF SILENCE
(AFTER THE MATERIALS
OF THE KYIV-PECHERSK PATERIKON)

Silence is one of the deepest symbols of Christianity and at the same time one of the principal virtues of Christian soul. The article treats the realisation of the idea of silence in the Kyiv-Pechersk Paterikon. As it shows silence after its perception by authors and heroes of the Paterikon is not a self-sufficient exercise but rather an essential feature of an entire spiritual atmosphere of the Old Kyivan Christianity.